

"כשהתחיים רועמים, המוזות שותקות". האומנם?

לוחמת תודעה בעידן המלחמות החדשות: תמרון קרקעי בתפיסת הביטחון האונטולוגי

השימוש בלוחמת התודעה כחלק בלתי נפרד מאסטרטגיית תכנון המערכה חשוב מאין כמוהו. לא כתגובה למצב נתון או אירוע מתגלגל, אלא ככלי טקטי מובהק בניהול אסטרטגי ארוך טווח של מערכה. עם זאת, לוחמת תודעה נכונה ויעילה היא כזאת שמאופיינת בשיטת עבודה עקבית ורציפה, ועדיין איננה מנותקת מהקשר אזרחי ומהחלטות מדינתיות

תמרון קרקעי. ככל שהאסטרטגיה של מדינה מבוססת זהות - יתאפשר לה ליצור שגרה המעניקה ביטחון לתושבים הגרים בה (צילום: דויץ)

אורטל עמר בר, חוקרת במרכז לתקשורת בין-לאומית באוניברסיטת בר-אילן; מייסדת-שותפה בארכיון צד"ל לתיעוד ולמחקר; מתמחה בחקר מיתוג אזורי, הגיונות הקהילתיים ופסיכולוגיה תרבותית

תפיסת ביטחון אונטולוגי במלחמות החדשות

מעמדה של מדינת הלאום מתעצב בתהליך של הבניה חברתית. ד"ר פליקס ברנסקוטר הבריטי, מומחה ליחסים בין-לאומיים מאוניברסיטת לונדון, הגדיר את ממד הזהות כדינמי. לדבריו, הוא מתעצב ונבנה בתהליכים משתנים הקשורים לאינטרסים, לנסיבות היסטוריות, למאפיינים כלכליים ועוד. הזהות מבטאת ממד חזק של היכולת להבין את מורכבות ליבת הקונטקסט החברתי. על כן, גם בהיותו ממד המציב אתגרים אמפיריים לא פשוטים, לא ניתן להתעלם ממנו בניסיון להבין תהליכי עומק בחברה.³

באמצעות הזהות מייצרת המדינה את המכנה המשותף הרחב ביותר, שתחתיו אפשר יהיה לכנס את אזרחיה. בעבר, כאשר מדינות נלחמו על טריטוריה, הייתה זאת מלחמה על זהות שהורכבה מערכים, מתרבות, מנורמות, מאמונות וכדומה. בעשורים האחרונים, עימות בין מדינה ובין ארגון טרור נסב על הרצון להשפיע על תהליכים פנים-מדינתיים, שלהם השלכות גם על החלטות חוץ-מדינתיות. לדוגמה, כאשר דאעש עושה שימוש נרחב במדיה התקשורתית כדי להטיל אימה על מה שהוא מכנה "הכופר המערבי", באמצעות הוצאות להורג של אנשים ממדינות מערביות - הוא מחייב את "הכופר המערבי" להגדיר את זהותו. בהגדרה זו הוא מבדל את עצמו ומנגיד את זהותו אל מול הזהות הרצחנית של האסלאם הקיצוני ובכך מייצר לעצמו סט ערכים, המתורגמים לפעולות בזירת הפנים והחוץ של המדינה.

נוסף על הביטחון הפיזי, מדינות שואפות לביטחון אונטולוגי. כלומר, יש הבנה כי ביטחון אישי של אנשים הגרים במדינה ריבונית נשען על מערכת יחסים המבוססת על שגרה, המייצרת ודאות בתפיסת הזהות של הפרט

ארגוני הטרור מצליחים לערער את הקרקע היציבה שעליה נבנתה מדינת הלאום - מערכת יחסים של ביטחון בין המדינה ובין אזרחיה. ואולם, בהתאם לשינויים שחלו בזירה הבין-לאומית גם מושג הביטחון כבר איננו סטטי. בדומה לרכיב הזהות, גם הוא נתון להשפעות של אינטרסים פוליטיים, נורמטיביים ותרבותיים, תלויי הקשר, מקום וזמן. פרופ' בנימין מילר, מרצה במחלקה ליחסים בין-לאומיים באוניברסיטת חיפה המתמחה בין השאר בפוליטיקה בין-לאומית וביטחון לאומי ובין-לאומי, טוען כי ההגדרה של ביטחון הפכה לאחר המלחמה הקרה לרחבה מדי באמצעות המושג "ביטחון אנושי". על כן הוא מציע שהביטחון ימשיך לעסוק בשאלות של עימותים מזוינים ברמות שונות, אך הקשרים אלה חייבים להתקיים לצד משתנים שאינם צבאיים ושמשיפיעים על תהליכי שלום ויציבות כאסטרטגיית ביטחון עיקרית.⁴

זירת האיומים החדשה הכוללת את ממד הזהות כאתגר למדינה, מחייבת התייחסות שונה עוד בשלב התכנון האסטרטגי של המדינה. ג'ניפר מיצן, חוקרת בתחום הביטחון והיחסים הבין-לאומיים ומרצה למדעי המדינה באוניברסיטת אוהיו, טענה כי

מאפייני הלחימה בעידן המלחמות החדשות¹ בין מדינות וארגוני טרור השתנו. כתוצאה מכך נוצר מעבר משימוש בכוח צבאי ובנשק לצורך הכרעה באזור טריטוריאלי מוגדר - ללוחמה בלתי סדורה שנועדה לאתגר ולערער את זהותה של מדינת הלאום בגבולות שאינם מוגדרים.

לנוכח ההבנה שזירת האיומים הופכת יותר מורכבת ומאתגרת, על-מנת לבסס את עוצמתה צריכה מדינה לשאוף, לצד הביטחון הפיזי, גם לביטחון אונטולוגי,² כהגדרתו של הסוציולוג הבריטי אנתוני גידנס. ככל שהאסטרטגיה של מדינה מבוססת זהות - יתאפשר לה ליצור שגרה המעניקה ביטחון לתושבים הגרים בה. הצד ההפוך להיגיון זה מעלה דרך להתמודד עם הצד היריב בלוחמה בלתי סדורה: ערעור רכיבי הזהות של הצד היריב במסגרת מאמץ התודעה יכול לצמצם מוטיבציה לפעול נגד המדינה, לדחות עימותים ואף לייתרם.

נסיגת ישראל ב-2005 מרצועת עזה ומוגוש קטיף במסגרת "תוכנית ההתנתקות", לצד עלייתה של תנועת חמאס לשלטון, היו אמורות להוביל לפרדיגמת ביטחון חדשה הנשענת על שלוש הנחות מרכזיות:

- הראשונה מתייחסת לקהל הבין-לאומי - ישראל נמצאת בשטחה הריבוני והלגיטימי. כל הפרה, בין אם בצעידה ובין אם בהפרחת בלונים ממולכדים או בחדירה לשטחה, מהווה הפרה בלתי חוקית חד-משמעית, וישראל לא רק שזכאית להגן על עצמה, אלא חייבת לעשות זאת.
- השנייה פונה לקהל הישראלי - תחת המסר של ויתור כואב על שטחים למען חופש והזדמנות מדינתית קונקרטיה לצד האחר, מעניקה הנסיגה לגיטימציה ברורה להתנגד בכל העוצמה הנדרשת מול הצבת אתגרים ביטחוניים כאלה ואחרים.
- השלישית משותפת הן לקהל הבין-לאומי והן לקהל הישראלי - כל נסיגה ישראלית חד-צדדית נוספת, תיצור חזית נוסח עזה נוספת עבורה.

בפועל, אף אחת מן ההנחות הללו לא התממשה, ולוחמת התודעה שכעת מופעלת על-מנת להתמודד עם אתגרי עזה היא לא אחרת מאשר מענה לכישלון אסטרטגי ארוך טווח, שאפשר את קיומן של תהלוכות אלימות אלה מלכתחילה. כלומר, התודעה היא טקטיקת ניהול משבר שלאחר מעשה, ולא חלק מבניית תוכנית אסטרטגית מהותית שיש להקדים למעשים.

מאמר זה יוקדש לרמה שצבא עשוי לעסוק בה - הוספת הרכיב התודעתי למכלול הכלים הנדרשים לתכנון אסטרטגי צבאי. במאמר אדון במושג "הביטחון האונטולוגי" וביישומו בממד התודעה של ביטחון המדינה. לשם כך, אבחן מהו מקומו של התמרון הקרקעי במלחמות החדשות, באמצעות מקרה בוחן של העימותים על הגדר בעזה, "צעדות השיבה", שהחלו במרס 2018.

ליישב פעולות עם סיפורים ביוגרפיים שבהם היא עושה שימוש כדי להצדיק התנהגות. כלומר, הבושה מייצגת חוסר ביטחון בנושאי זהות עצמית ונוצרת מהפרה בוטה של השגרה והתגברות תחושת אי־ודאות. מדינות לאום מבקשות להימנע ממצב זה בכל מחיר, שכן הוא יוצר תחושה עמוקה של חוסר ביטחון. השאיפה לביטחון אונטולוגי מניעה לפעולה, בשל הרצון לשנות את ההתנהגות ביחס לבושה, ולפיכך מוגדרת הבושה "התנהגות לצורך עזרה עצמית".

מכאן, שההנחה המובילה היא שמדינה היא ישות חברתית, ולא ניתן לייחס לה מנגנון אוטומטי של עלות ותועלת. המדינה אינה עסוקה כל הזמן בתוך מנגנון של הישרדות ושמידה על הביטחון הפיזי שלה. היא מצויה בתוך מארג מרושת של זהויות דינמיות שלה עצמה ושל הארגון שמולו היא מתמודדת, ועליה לנתב את דרכה תוך שהיא נערכת מול כל זהות באופן ספציפי. על כן הרעיון שלפיו לא ניתן להגיע להכללות גדולות, אלא לפירוק והבנה של הקשרים ספציפיים, נראה נכון במציאות שבה מלחמות יוצאות מגבולות פיזיים מסומנים וברורים, וזהויות תלויות הקשר ומשתנות בהתאם למציאות.

התמרון הקרקעי בשירות התודעה, התודעה בשירות התמרון הקרקעי

הבנת הממד התודעתי של התמרון הקרקעי בתפיסה הישראלית, עוברת כחוט השני עם הבנת יסודות העומק של תפיסת הביטחון בחברה הישראלית, כפי שזו התעצבה בהתאם למשנתו של זאב ז'בוטינסקי ויושמה בתורת הביטחון שעיצב וניסח דוד בן־גוריון ב־1953 במסמך "18 הנקודות". יסודות אלה, על־פי ד"ר צ'ק פרייליך, לשעבר סגן יו"ר המל"ל, שימשו להגדרת הסביבה האסטרטגית⁸ שעימה התמודדה מדינת ישראל בראשית דרכה. מציאות זו הובילה את צה"ל לנקוט דוקטרינה צבאית של הכרעה, שבבסיסה עמד התמרון הקרקעי והעברת הלחימה לשטח האויב. מול מציאות שבה מצרים, האויב הגדול של מדינת ישראל, חתמה על הסכם שלום, נראה כי עידן האיום הקונוונציונלי מפנה מקום ניכר לאיום הבלתי סדיר מול ארגוני טרור.

ישראל, בעלת עליונות ויכולות צבאיות מהמתקדמות בעולם ולבטח באזור, נדרשה ועדיין נדרשת להתאים עצמה לאופי הלחימה השונה מול ארגוני טרור בעידן הנוכחי. היטמעות כוחות הלוחמים של ארגון הטרור בקרב אזרחים והצבת אמצעי לחימה בקרב תשתיות אזרחיות, אינן מאפשרות לצה"ל להביא לידי ביטוי את עוצמתו הצבאית בתמרון הקרקעי, לפרוץ קדימה ולהוביל להכרעה. מכאן, שבניגוד לעבר, העוצמה הפיזית האדירה של צה"ל לא מצליחה להשפיע באופן תודעתי על הצד היריב, והתמרון הקרקעי כאמצעי המרכזי להחלת הכרעה כולל מחיר כבד מאוד מול התוצאות.

סא"ל סער רווה, במאמרו "תודעה והוויה: שני המרכיבים של השלם המבצעי"⁹, הציג פירמידת רמות של יכולת השפעה תודעתית. ברמה הבסיסית ביותר של הפירמידה, טען רווה, מצויים יסודות העומק של החברה אשר בהם אין אפשרות להשפיע תודעתית. ואולם בהתאם לתפיסה האונטולוגית, הדבר ניתן, ועל כן יש בידו של צה"ל לדייק את אסטרטגיית הלחימה באמצעות לוחמת התודעה לרמת יסודות העומק של החברה כדי להשיג תוצאות יעילות לשינוי תודעה בצד היריב.

נוסף על הביטחון הפיזי, מדינות שואפות לביטחון אונטולוגי. כלומר, יש הבנה כי ביטחון אישי של אנשים הגרים במדינה ריבונית נשען על מערכת יחסים המבוססת על שגרה, המייצרת ודאות בתפיסת הזהות של הפרט. כאשר האחרון מרגיש בטוח במקומו - יש לִפְרָט ודאות מסוימת, גם אם היא אינה חיובית (כמו במקרה של הפליטים הפלסטינים, שהתודעה שלהם כפליטים שגורשו מבתיהם ברורה ומייצרת להם שגרה). באופן דומה, המדינה שואפת לכוון שגרה, וזו נשענת על זהות המדינה. ככל שזהותה של מדינה מבוססת - היא מסוגלת לייצר שגרה המעניקה לביטחון לתושבים שגרים בה.⁵

מיצן מצליחה לאתגר את התיאוריה הריאליסטית, שעל־פיה מדינות חותרות למקסם את עוצמתן הפיזית על־מנת לשמור על יציבותן ולהימנע מעימותים ביטחוניים. היא טוענת שההתחממות הפיזית שאליה צריכות מדינות לשאוף במסגרת מרוץ ההתחממות אינה מובטיחה כלל את ביטחונן. כלומר, עולה טענה שלפיה ביטחונה של מדינה תלוי לא רק בחימושה הפיזי, אלא נשען על ממד הזהות למיזוי יעיל של לוחמת התודעה מול הצד היריב. משמע, על־מנת לתת מענה נכון לאתגרים שמציבים ארגוני הטרור, יש לשמור על תיאום בין פיתוח פיזי, התחממות ובניין כוח יעיל ובין יכולות ניתוח זיהוי והבנה של מרכיבי הזהות של הארגון והפרטים שבו. לימודי תרבות, דת, אנתרופולוגיה והיסטוריה של הארגון שעומד מנגד הם חלק בלתי נפרד מהלמידה, ומומחים בתחומים אלה צריכים לקחת חלק בהערכות המצב ובבניית האסטרטגיה המדינית והצבאית. דיוק בהבנת מרכיבי הזהות מאפשר זיהוי נכון של מרכיבי התודעה, ומוביל להפעלת לוחמת תודעה יעילה. זו יכולה לשנות תפיסות, או לפחות לייצר "רעש" המנטרל מוטיבציה עוד לפני הפיכתה למערכה פיזית.⁶

מול מציאות שבה מצרים, האויב הגדול של מדינת ישראל, חתמה על הסכם שלום, נראה כי עידן האיום הקונוונציונלי מפנה מקום ניכר לאיום הבלתי סדיר מול ארגוני טרור

אתגר חשוב נוסף הנגזר מכך, הוא התאמת זהותה של המדינה עצמה לזירת האיומים החדשה בלוחמה בלתי סדירה. במסגרת זו טוען ברנט סטיל,⁷ מרצה למדעי המדינה ויחסים בין־לאומיים באוניברסיטת יוטה, ארצות־הברית, כי מדינות שואפות לממש את הצרכים שלהן באמצעות פעולות חברתיות, בראש ובראשונה כדי לספק את צורכי הזהות העצמית הפנימית שלהן, לפני הצורך לממש את הביטחון החיצוני. סטיל שואל מגינדס את ההגדרה ל"בושה" בקרב פרטים בחברה ומשליך אותה על התנהגות של מדינות. על־פי הגדרתו של גינדס, בושה היא חרדה מפני חוסר התאמת הנרטיב שבאמצעותו מקיים הפרט ביוגרפיה קוהרנטית. סטיל משתמש במושג "בושה" כדי להבהיר שמדינות יעדיפו לנקוט צעדים הסותרים לכאורה את היגיון הביטחון הפיזי (כמו מרוצי התחממות) על־מנת לבסס פעולות חברתיות שישקמו את מרכיבי הזהות שלהן. "בושה" לפי סטיל היא החרדה ממצב שבו אין למדינה יכולת

אביגדור קהלני במלחמת יום הכיפורים. מאפייני זהות שהתהוו בחברה היהודית בישראל במהלך שנות קיומה, הובילו לצורך בזהות הרואית, נחושה, אמיצה ובלתי מתפשרת (צילום: טום היימן - ארכיון צה"ל)

אדם. במסגרת זו, כיבוש שטח תוך פגיעה בתשתיות אזרחיות וסיכון אזרחים בלתי מעורבים, נתפסים בזירה הבינ-לאומית כמוצא אחרון שממנו יש להימנע גם במחיר של ספיגת פגיעות בקרב הצד היוצא להגן על עצמו. חשיפה תקשורתית מהירה בכלי תקשורת מסורתיים וברשתות החברתיות של אזורי לחימה, מעוררת תגובה בזירה הבינ-לאומית. הבניית תודעה של מדינה כובשת, אלימה וחסרת מעצורים אנושיים, מובילה להתערבות בחופש הפעולה ובמשכה, הנדרשים למדינה כדי לפעול למען ביטחונה. זאת נוסף על גינויים, הקמת ועדות חקירה, תביעות בבית המשפט הבינ-לאומי ועוד. לכך השלכות מרחיקות לכת על הלגיטימציה של המדינה להגן על עצמה בתרחישי לחימה עתידיים. **בזירת היריב** - התמרון הקרקעי נתפס כהזדמנות לממש את האסטרטגיה ארוכת הטווח שלו להתיש ולהחליש את הצד שמנגד. נוכח העובדה שארגון הטרור מכין את השטח לחימה ולהטמעת אמצעי לחימה ולוחמים בקרב אזרחים - הציפייה היא שכניסה קרקעית תוביל לפגיעה באזרחים, בתשתיות ובחיילים. היבטים אלה משלימים היטב את אסטרטגיית התודעה של חמאס, שכן בזירה הבינ-לאומית סופגת ישראל גינוי ומופעל עליה לחץ להפסיק את פעילויותיה הצבאיות¹⁰, ואילו בזירה

ניתן להתייחס להשלכות התודעתיות של תוצאות תמרון קרקעי מול ארגון טרור על-פי שלושה קהלי יעד עיקריים: זירה פנימית, זירה בינ-לאומית וזירת היריב.

בזירה הפנימית - החברה הישראלית הציגה חוסן לאומי גבוה במערכות ישראל במהלך השנים. נס הקמתה של המדינה נזקף לחוסן זה ולקונצנזוס הרחב בדבר הצורך להקים מדינה יהודית ולהגן עליה. עם זאת, בעידן מהפכת המידע והגלובליזציה, במקביל לזהות היהודית-ישראלית, הולכת ותופסת מקום הזהות האישית של האדם בדמות צרכיו, יעדיו, השקפותיו ושאיפותיו האישיות והכלכליות. המדינה אינה ניצבת עוד במרכז הזהות וההוויה כפי שהייתה בעבר, והשינוי מוביל פעם אחר פעם לדיון על אודות המחיר האנושי והסיכון שבתמרון קרקעי. השכול הפך יותר ויותר אישי, והמחיר הכלכלי בהיבט האישי, במקביל ליכולות האש המדויקות ולחשיפה לתכני התודעה של הצד היריב, מעלה ספק בדבר נחיצותו ויעילותו של תמרון קרקעי ככלי אפקטיבי.

בזירה הבינ-לאומית - ממדי ההרס והחורבן הפיזי והאנושי לאחר מלחמת העולם השנייה הובילו להתבססות נורמות בינ-לאומיות ליברליות, הנשענות על יסודות של חופש וזכויות

המקור להפגנות בפוסט של העיתונאי העזתי אחמד אבר-רתימה.¹⁵ במלאת שנה לצעדות פורסם מאמרו באתר Middle East Eye ותורגם לעברית.¹⁶ הכתיבה של אבר-רתימה נשענת על רכיבים בעלי מסר אזרחי אוניברסלי של שוויון, חופש וזכות לחיים ולצדק חברתי. השיח הפייסיני, שביקש למחות בדרכים לא אלימות, ייצר לגיטימציה אזרחית להפגנות, אך הוא מנותק כל הקשר וקשר מתנועת חמאס שהפכה אותן לאלימות. חסן אל-כורד, אחד מיוזמי ההפגנות, אמר בריאיון אחר: "שנה אחרי, ולמרות פשעי המלחמה שהישראלים עשו, אנשים עדיין רוצים להפגין [...] צעדת השיבה היא הדבר המדובר ביותר בעזה".¹⁷ דבריהם של אל-כורד ואבר-רתימה מבטאים את האבחנה החשובה ביותר שממנה צריך להקיש על אסטרטגיית התודעה; בראייה אונטולוגית, צעדות השיבה הן יוזמה שהתעוררה על-ידי אזרחים כדי לייצר לכידות אזרחית במציאות שבה הם חיים. משמע, לאשרר לעצמם את השגרה שבה הם חיים גם אם היא אינה מיטיבה עימם. ברור להם שהשיבה היא רעיון שלא יזכה לשיתוף פעולה מן הצד הישראלי, אך עצם העלאת הנושא הוא דרכם לאשר מחדש את זהות העם הפלסטיני ולהעלות לתודעה הבין-לאומית את מצבם. "העובדה שחמאס מובילים את ההפגנות מדאיגה מצד אחד, אבל מקלה עלינו. היא מדאיגה כי איבדנו שליטה על הרעיון המקורי [...] לפחות ככה אתה יודע שיש ארגון גדול שדואג קצת לפצועים ולמשפחות ההרוגים ונושא באחריות לתוצאות. ובכל זאת, העובדה שחמאס בפרונט של המחאה שלנו מחלישה את המסר שאנחנו מנסים להעביר לעולם".¹⁸

התמרון הקרקעי, אם כן, פרט למאפייניו האסטרטגיים והטקטיים בהיבט הצבאי הקלסי, משמש כלי תודעתי באופן משמעותי ליעילות המערכה מול ארגון טרור

מכאן, שהגדרת המטרה הראשונה של יחידת דובר צה"ל - השחרת האויב - מתייחסת רק לחמאס ואינה כוללת התייחסות ייעודית לקהל האזרחים שבעזה. הרתעה, הפחדה, הפגנת עוצמה צבאית - כל אלה נועדו להעביר מסר תודעתי תקיף ונכון לחמאס, שעדיף להם להימנע מנקיטת צעדים אלימים. ואולם, עוצמת ההפגנות נשענה בעיקר על המוני האזרחים שהגיעו לגדר להפגין: "התכנון המקורי שלי היה למחות קילומטר וחצי מהגדר ולהתקרב לאט לאט. ממש רצינו לעשות קרנבל לכל המשפחה מהדבר הזה [...] אבל הפלגים הפלסטינים האחרים, כולל חמאס, לעגו לנו ולי באופן אישי וחשבו שצריך לקרב את ההפגנות לגדר".¹⁹

התכנון המקורי מעלה מחשבה כי ייתכן שהפעלת מאמץ תודעתי ייעודי מבעוד מועד, כאשר היוזמה הייתה עדיין בידיים אזרחיות, הייתה מצליחה להקטין את המוטיבציה של המארגנים האזרחיים להיכנע לחמאס,²⁰ שכן עימות הוא מצב תודעתי ותודעה ניתן לשנות. ריאיון עם מפגין פלסטיני שנפצע במהלך ההפגנות מחזק תפיסה זו. "אני מתחרט מאוד על מה שעשיתי לעצמי. היום אני בכיסא גלגלים. אני ממליץ לכל החברים שלי

הפנימית ניכרת ירידה במוטיבציה, שחיקה של החוסן הלאומי וחידוד הפערים הפוליטיים והחברתיים".¹¹

התמרון הקרקעי, אם כן, פרט למאפייניו האסטרטגיים והטקטיים בהיבט הצבאי הקלסי, משמש כלי תודעתי באופן משמעותי ליעילות המערכה מול ארגון טרור. יכולתו של צבא להיכנס ללב שטח אויב, להילחם ולפגוע ביכולות היריב מכילה אלמנטים תודעתיים של נחישות, אומץ, דבקות במטרה, חתירה למגע לצורך נטרול ועוד.¹² לאלמנטים אלה משמעות חשובה גם באשרור הזהות החברתית שעליה נבנתה הזהות הלאומית של החברה בישראל, וכן במסר התודעתי העובר לצד היריב. עם זאת, בעידן הלוחמה הבלתי סדורה יש להביא בחשבון כי תמרון קרקעי בהיבטו הקלסי עלול להסתיים בנפגעים הן בצד הישראלי והן בצד השני - דבר שבהכרח יפגע בישראל באופן תודעתי, ויוביל להחלשתה באופן מצטבר בהיבט הפנימי והבין-לאומי.

בהינתן הנחת העבודה כי החזקה בשטח אויב מול ארגון טרור כבר אינה ממצה ביעילות את המטרה האסטרטגית של ישראל, נראה כי התמרון הקרקעי צריך ללבוש צורה אחרת, שתביא את יכולותיו של צה"ל מול אופי האיום לצורה שתשיג הכרעה בממד התודעה. כלומר, במציאות שבה ארגון הטרור מרגיש בטוח בלב אוכלוסייה אזרחית, פעולות צבאיות לנטרול נקודתי של איומים מביאות לידי ביטוי את אותם אלמנטים של תודעה ברמה הלאומית של החברה בישראל, ומייצרות אפקט הרתעתי מול האויב. בדרך זו ניתן לערער את הביטחון של ארגון הטרור בהיבט הזהות שלו - הוא פגיע גם כשהוא בלב אוכלוסייה אזרחית, ואמצעי הלחימה שלו לא נסתרים מעיני המודיעין הישראלי.

בכך תשיג ישראל שני הישגים תודעתיים חשובים:

- היא תחשוף בזירה הבין-לאומית את הפגיעה של ארגון הטרור בזכויות האדם ובחופש של האזרחים שבקרבתם הוא נמצא, ותדגיש את המאמץ שלה להימנע מפגיעה באזרחים.
  - היא תפרק את רכיבי הזהות בין האזרחים ובין ארגון הטרור הפועל בקרבם. באופן זה תלך ותתבסס ההבנה בקרב האזרחים כי ייטב להם להוקיע את ארגון הטרור מתוכם.
- מאפייני הזהות שהתהוו בחברה היהודית בישראל במהלך שנות קיומה, הובילו לצורך בזהות הרואית, נחושה, אמיצה ובלתי מתפשרת. התמרון הקרקעי בהקשר של הפעולה הצבאית, נתפס בחברה הישראלית כביטוי המובהק ביותר לזהות זאת. לכן, כל החלטה מדינית הקובעת שאין להיכנס קרקעית לשטח האויב מקבלת ממד של הססנות, שמערער את תפיסת הזהות הישראלית הפנימית שהשתרשה. דבר זה מקבל ביטוי מראה בצד היריב, ומשמש אותו לדייק את המסרים בלוחמת התודעה מול ישראל.¹³

צעדות השיבה בעזה: אל מי מדברים?

העימותים בגבול ישראל-רצועת עזה, הנקראים גם "צעדות השיבה", החלו במרס 2018 וביקשו למחות על הסגר ועל תנאי חייהם של הפלסטינים בעזה. העימותים תוכננו להגיע לשיאם ב"יום הנכבה", כדי לבטא את הדרישה לחזרתם של פליטים וצאצאיהם לבתיהם מ-1948.

בהרצאה שנשא דובר צה"ל לשעבר, תא"ל רונן מנליס,¹⁴ הוצגו מטרות יחידת דובר צה"ל: השחרת האויב, הרתעת האויב, ביסוס לגיטימציה, מינוף הזדמנויות, שיח ישיר והזמת שמועות. במאמר זה תודגש המטרה של השחרת האויב, כבסיס למחשבה אונטולוגית של לוחמת התודעה במערכת "צעדות השיבה".

לא ללכת לצעדות השקרים והדם. בשבוע שעבר שידרתי שידור לייב בפייסבוק, ויצאתי בו בחריפות נגד כל מי שאחרים לצעדת השיבה כביכול".²¹ ביקורתו אינה מגיעה בעקבות שינוי שחל בתפיסה כלפי הצד הישראלי, אלא מתוך ההבנה שחמאס לא מעניק לו את הביטחון הבסיסי שאותו ביקש להשיג באמצעות ההצטרפות לצעדות. לביקורתו שותפים אזרחים פלסטינים נוספים בעזה.

ההבנה שיכולת הכלה מול ארגון טרור מהווה עוצמה וכי מבצעים נקודתיים, ולא דווקא מלחמות גדולות ומקיפות, משיגים את היעדים האסטרטגיים - תניח לבנה נוספת על-גבי בניין הזהות הישראלית המתחדשת נוכח האיומים החדשים

מן הצד הישראלי, הפער בין העוצמה של צה"ל ובין הקלות שבה הצליחו בחמאס לשרוף שדות חקלאיים, לשגר רקטות ולהפריח בלוני תבערה למרפסות בתים, העצים את התסכול הישראלי. העוצמה הפיזית לא הצליחה לאשרר את הזהות הביטחונית הבלתי מתפשרת של ישראל, ודווקא חידדה את ההצלחה של חמאס לייצר דרכים אלטרנטיביות כדי לאתגר את החוסן של החברה הישראלית, למרות כוחו של צה"ל.

סיכום

צעדות השיבה הן מערכה צבאית מתמשכת לכל דבר ועניין, שעושה שימוש חסר תקדים במאפיינים אזרחיים כדי להגביל את עליונותו המובהקת של צה"ל. המסרים בצעדות הם מסרים של צדק, חירות ושוויון, הכלים הם מטעני חבלה, בלוני ועפיפוני תבערה, ירי, אבנים ואזרחים כניצבים בקמפיין תודעה. חמאס עושה שימוש ברצון ובצורך של האזרחים הפלסטינים בביטחון אוטונומי, כדי לממש את האסטרטגיה הצבאית להחלשת ישראל ולהתשתה.

אופי ההפגנות על הגדר, הכוללות נשים, ילדים וגברים לצד אנשי חמאס חמושים, לא מאפשר לצה"ל לנטרל את האיום הצבאי באמצעות תמרון קרקעי לתוך שטח עזה, שכן מהלך זה יוביל לנפגעים רבים לשני הצדדים. יתרה מכך, תמרון קרקעי במצב זה יוביל לנזק תודעתי בין-לאומי חסר תקדים נגד ישראל, נוסף על נזק תודעתי פנימי בישראל. על כן, נכונה אסטרטגיה של מאמץ תודעה הכולל מבצעים רכים ומבצעים פיזיים. כלומר, מסרים ייעודיים לאזרחים בעזה ומבצעי תמרון נקודתיים לנטרול איומים של חמאס.

על-מנת להימנע משחיקת החוסן הישראלי, יש למלא את הפער שנוצר בתפיסות חדשות המאשררות מחדש את זהות הביטחון של ישראל. ההבנה שיכולת הכלה מול ארגון טרור מהווה עוצמה וכי מבצעים נקודתיים, ולא דווקא מלחמות גדולות ומקיפות, משיגים את היעדים האסטרטגיים - תניח לבנה נוספת על-גבי בניין הזהות הישראלית המתחדשת נוכח האיומים החדשים. הקטנת הפער התפיסתי תוביל ליצירת

מתוך חשבון הטוויטר של דובר צה"ל בערבית, סא"ל אביחי אדרעי: "מבטיח לחשוף בשעה 15:00 פרטים חדשים וחשובים על סיכול הפיגוע של כוח קודס בסוריה נגד ישראל"

שגרה בחברה הישראלית, וזו תוביל לתחושת ביטחון. השימוש בלוחמת התודעה כחלק בלתי נפרד מאסטרטגיית תכנון המערכה חשוב מאין כמוהו. לא כתגובה למצב נתון או אירוע מתגלגל, אלא ככלי טקטי מובהק בניהול אסטרטגי ארוך טווח של מערכה. עם זאת, לוחמת תודעה נכונה ויעילה היא כזאת שמאופיינת בשיטת עבודה עקבית ורציפה, ועדיין איננה מנותקת מהקשר אזרחי ומהחלטות מדינתיות. נהפוך הוא; לוחמת תודעה צבאית היא נגזרת חשובה של החלטות ושל תכנון אסטרטגי מדיני ארוך טווח, כזה הרואה לפניו יעדים ומטרות ברורות. קברניטי הצבא צריכים לתת את הדעת על לוחמת התודעה בשלב מוקדם, שבו נערך התכנון האסטרטגי של המערכה לטווח ארוך.

- ברצוני להודות לאל"ם (מיל') שי שבתאי ולעמיתי פרופ' אודי לבל, מבית הספר לתקשורת ומרכז בס"א באוניברסיטת בר-אילן, על הארות מועילות לגרסאות קודמות של המאמר. התובנות המופיעות בו הן חלק ממחקר רחב על תחזוקת רצועת הביטחון, תוך התמקדות בהקשר התודעתי והתרבותי, שפרופ' לבל ואני עושים כל מאמץ להשלים בשנה זו.

ההערות למאמר זה מתפרסמות בסוף הגיליון.

